

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ

УДК 321.64

Шаповаленко М.В.
Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

ДЕРЖАВНА СПРОМОЖНІСТЬ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Аналізується поняття «державна спроможність» з точки зору функціональних підходів до функцій держави в умовах глобалізації. Звертається увага на мінливість функцій держави в умовах керованого міжнародного хаосу. Аналізуються підходи до чинників геополітичної турбулентності та її прояви у XXI ст.

Ключові слова: світ-система, державна спроможність, сила держави, слабкість держави, турбулентність, геополітична турбулентність, перехідність політичних інститутів

Шаповаленко М.В.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ ТУРБУЛЕНТНОСТИ

Анализируется понятие «государственная состоятельность» с точки зрения функциональных подходов к функциям государства в условиях глобализации. Обращается внимание на изменчивость функций государства в условиях управляемого международного хаоса. Анализируются подходы к причинам геополитической турбулентности и ее проявления в XXI ст.

Ключевые слова: мир-система, государственная состоятельность, сила государства, слабость государства, турбулентность, геополитическая турбулентность, переходность политических институтов

Shapovalenko M.

STATENESS IN THEGEOPOLITICAL TURBULENCE

A concept «stateness» is analysed from point of the functional approaches and the functions of the state in the conditions of globalization. Attention on changeability of functions of the state applies in the conditions of the guided international chaos. Reasons of geopolitical turbulence at the beginning XXI century are analyzed too.

Keywords: world-system, stateness, force of the state, weakness of the state, turbulence, geopolitical turbulence, transitional political institutes

Глобалізація давно поставила питання щодо спроможні суверенної національної держави виконувати не лише її традиційні функції, але й реформувати певні структури,

інститути для того, щоб давати відповіді на зовнішні виклики. В умовах глобалізації створюються передумови геополітичної турбулентності. Це явище своєю чергою актуалізує питання статусу незалежності самої держав у проведенні своєї внутрішньої політики та на деяких напрямках зовнішньої політики. Постає питання про державну

спроможність в умовах геополітичної турбулентності

Політична турбулентність, а тим паче, геополітична, як і раніше, є одним із чинників більшості економічних і соціокультурних трансформацій у різні епохи, а також важливим чинником «розмивання» традиційних і структурованих кордонів між державами, культурами, етнічними групами, суспільствами і регіонами, навіть цивілізаціями.

Певну роль у дослідженні питань політичної турбулентності зіграла теорія світ-систем, яку розробив І. Валлерстайн на базі французької школи Анналів на чолі з Ф.Броделем у 1960-1970-х рр. І. Валлерстайн на основі концепції «тривалої протяжності», Ф. Броделя і його колег звернув увагу на те, що людство як глобальне суспільство вступає в епоху хаосу або переходу від існуючої світ-системи на основі капіталістичного способу господарювання, до нового світоустрою (Валлерстайн 2001: 347-371). І це пов'язано з глобальним розчаруванням у сучасному лібералізмі, тому що глобальний лібералізм не обмежив межі соціальної та економічної поляризації капіталістичної світ-системи, а, навпаки, поляризація лише зросла і продовжує зростати на глобальному рівні. Самі політичні процеси під впливом головних геополітичних гравців та акторів глобалізації все більше доводили як міжнародні відносини, так окремі держави до стану хаосу.

З точки зору світ-системного підходу, турбулентність є історичним наслідком зростання складності сучасного світ-системного устрою, політичних і економічних стосунків держав центру, периферії і напівпериферії. Дослідники М. Бломстрем і Б. Хеттне слідом за І.Валлерстайном під напівпериферією розуміють проміжний, але функціонально значний тип держав, які або поступово перетворюються в країни ядра, або втрачають свої позиції і попадають у коло країн периферії (Blomstrom M., Hettne 1984). Для країн периферії характерним є сильна фінансова й ресурсна залежність від Заходу і відповідне зростання внутрішніх ризиків, пов'язаних або із сировинним характером економіки, або зі зруйнованою економікою. Саме в країнах периферії і напівпериферії країни ядра підсилюють можливість появи циклічних економічних криз, що веде до зміни постачальників сировини, надлишку робочої сили, політичної нестабільності.

Глобальна асиметрія в розподілі багатства й влади, яка супроводжує людство протягом століть, часте недотримання міжнародних зобов'язань (у тому числі в межах міжнародних угод) і неконтрольовані бажання правлячих еліт високорозвинених країн до превентивного використання сили разом із іншими причинами зростання кількості політичних ризиків створюють стан турбулентності. Тому часто-густо піддаються критиці рівень державності, здатність до управління з боку національних еліт різних категорій країн, особливо периферії та напівпериферії. Багато міждержавних угод про співробітництво критикують за нездатність забезпечити високий рівень їхнього виконання, критикують також глобальні та регіональні організації з цих самих причин.

З точки зору Дж. Розенау, турбулентні ситуації, які зумовлені складністю та динамізмом різних виконавців, чий цілі й діяльність нерозривно взаємопов'язані, а також підтримані технологіями, які майже миттєво передають інформацію, мають швидку реакцію, різкі зміни політики, тобто спрямовують перебіг подій помилковим шляхом конфлікту або співпраці (Розенау).

У зв'язку із глобальними змінами в політичній науці став використовуватися термін «державна спроможність». Поява будь-якого поняття або концепту символізує про нові тенденції чи то феномени у політичних процесах. У цьому випадку на початку 1970-х років – про зростання дослідницького інтересу до процесів державного будівництва і до держави як політичного актора (Nordlinger 1981; Bringing the state 1985; Stepan 1978).

Уперше термін «державна спроможність» увів Дж. П. Неттл у 1968 р. в статті «Держава як концептуальна змінна» (Nettl 1968). Він виступив з ідеєю систематичної логічної і емпіричної незалежності змінних «державність» або «державна спроможність» («state-ness») і «статусність» («statehood») (Неттл 2001: 219-220). Але й досі дослідники не дійшли до якоїсь певної конвенційності

Виявилось, що доволі складно все ж таки конкретизувати сутність поняття «державна спроможність», крім того, незрозумілими є як складники поняття, так і його сутність: чи це процес, чи стан інститутів самої держави. Дійсно, держави істотно розрізняються між собою по різних параметрах. Для того, щоб вижити у світі й виконувати свої основні функції, територіальним політиям потрібний різний набір якостей. Наприклад, одним

країнам потрібна велика й потужна армія, інші вирішують проблему безпеки без неї шляхом особливої ролі в міжнародній системі, за допомогою інноваційних технологій, через контроль транзиту вуглеводнів. Тобто все залежить від історії країни, її місця у світовому розподілі праці, геополітичному розташуванні, категорія країни (належить до суші чи то до моря) Контекст обмежує потребу певних якостей, тому дійсно важко визначитись з поняттям «державна спроможність».

Дж. П. Неттл вважав, що спроможність може бути виявлена у функціональних характеристиках апарату державного управління та інших інститутів, відповідальних за застосування закону, здійснення представницьких функцій і тому подібне (Неттл 2001: 228-230). Тому державна спроможність, на його думку, має два виміри: «територіальне» і власне функціональне. Перший вимір означає рівень домінування державних інститутів над іншими суб'єктами влади, другий – глибину «проникнення» урядової влади у вирішення суспільних проблем на різних рівнях. На основі цих вимірів він запропонував схему ранжування і впорядкування деяких політичних систем (Пруссії/Німеччині, Франції, Великобританії і США), що історично склалися. Але вона мала досить абстрактний характер.

Певною мірою продовжуючи Дж. Неттла, Ф. Фукуяма звертає увагу на такі параметри державності: сфера діяльності державної влади (scope) і сила державних інститутів (strength), яка дозволяє державі планувати і здійснювати свою політику (Фукуяма 2006: 19-21). Використання цих двох вимірів є для Ф. Фукуями підставою для ранжування держав у міру їхньої спроможності. Так, наприклад, США поступаються Франції, в якій сфера діяльності бюрократичного апарату набагато ширша, а сам він сильніший. Порівняно з 1980 р. в 2000 р. сила державної влади Росії значно знизилася: за цим параметром Росію можна було порівняти зі Сьєрра-Леоне. Проте за обсягом сфери діяльності державних інститутів Російська Федерація значно її перевершувала.

Інший аспект функціональної спроможності держави розглядається в роботах Ч. Тіллі. На відміну від Неттла, він акцентував увагу не стільки на процесі і результаті діяльності держави, скільки на організаційних можливостях територіальних політій. Будучи прибічником веберівського

розуміння держави, Ч. Тіллі серед чинників формування останнього віддавав пріоритет акумуляції і концентрації насильства і ресурсів. Він вважав, що проявом, слідством і водночас інструментом цього є виникнення структури управління. Державна спроможність розглядається ним з точки зору властивостей (умовно «внутрішніх» і «зовнішніх») цієї структури, як «міра, в якій інструменти правління відокремлені (differentiated), централізовані, самостійні (autonomous) і формально скоординовані один з одним (Tilly 1975: 32). Іншими словами, спроможність в трактуванні Тіллі передбачала наявність спеціальної організації політичного управління державою, централізацію цієї системи, її відносну незалежність від інших локусов влади.

На думку Ч. Тіллі, для формування сучасної держави і його характеристики – спроможності – необхідно поєднання акумуляції і концентрації насильства і ресурсів. Цей висновок, як і саме трактування державної спроможності Тіллі, є результатом його досліджень формування переважно європейських держав. Збільшення кількості владних ресурсів в окремих акторів (приміром, в період феодалної роздробленості у феодалів, церкви, міст, релігійних орденів і так далі) само по собі не веде до створення держави, оскільки ці актори починають конкурувати між собою за вплив. Концентрація без акумуляції також не веде до створення держави, оскільки рівень наявних ресурсів не дозволяє здійснювати владні стосунки систематично, сформувати досить розгалужену мережу органів державного управління.

Такої думки дотримується і інший відомий дослідник С. Бартоліні, який активно використовував поняття «державна спроможність». Як і Ч. Тіллі, він відзначав, що одночасне збільшення акумуляції і концентрації ресурсів примусу веде до створення держави – особливої організації, яка контролює основні сконцентровані способи примусу всередині строго певної території. На думку С. Бартоліні, державна спроможність має чотири виміри:

- 1) створення організації для мобілізації ресурсів (бюрократії і податкової системи);
- 2) рішення завдання зовнішньої консолідації території (формування і зміцнення армії);
- 3) підтримка внутрішнього порядку за допомогою поліції і системи правосуддя;

4) реалізація регулюючої функції держави, у тому числі шляхом втручання в економічну і соціальну сфери (Bartolini 2000: 81-84).

Другий підхід передбачає розуміння державної спроможності як результату політичної ідентифікації населення з державою, визнання цієї держави і консолідації політичного співтовариства. Зокрема Х. Лінц і А. Степан розуміють під спроможністю цивільну ідентифікацію з державою. Пов'язуючи питання державної спроможності з демократизацією, Лінц і Степан показують, що проблема консолідації політичного співтовариства особливо гостро стоїть в мультиетнічних перехідних країнах, де відбувається утиск прав певної категорії населення на основі їхнього етнічного походження (Linz, Stepan 1996: 76-84).

В умовах системних трансформацій за наявності слабкої державної спроможності щодо виконання традиційних і постмодерних функцій, геополітичної турбулентності, яка постійно змінює міжнародний ландшафт, дуже важко зміцнювати потужність держави. На це звертають постійно свою увагу науковці перехідних суспільств, країн периферії. Фактично, геополітична турбулентність посилилась, проявляючись у Брекситі, розколі всередині країн ЄС, міграційній хвилі в країні Європи, регіональних конфліктах, протиріччях між ЄС та США (Горбулін 2018). За таких умов потрібне радикальне перевантаження політичної системи усіх рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире /пер. с англ. СПб: Университетская книга, 2001. 416 с.

Blomstrom M., Hettne B. Development Theory in Transition: The Dependency Debate and Beyond, Third World Responses. London, 1984. 215 p.

Розенау Дж. Н. Турбулентность в мировой политике. URL: [http://tnu.podelise.ru /download/docs-272367/272367.doc](http://tnu.podelise.ru/download/docs-272367/272367.doc) (дата звернення: 5.05.2018).

Nordlinger E. On the Autonomy of the Democratic State. Cambridge, Mass.: Harvard univ. press, 1981. 256 p

Bringing the State Back in / P. Evans, D. Reuschmeyer, T. Skocpol (eds.) Cambridge: Cambridge univ. press, 1985. 390 p.

Stepan A. State and Society: Peru in Comparative Perspective. Princeton: Princeton univ. press, 1978. 348 p.

Nettl J.P. The State as a Conceptual variable. *World politics*. Princeton, 1968. Vol. 20, N 4. P. 559–592

Неттл Дж. Государство как понятие-переменная. *Политическая наука*. 2011. №2. С. 213 -241.

Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке / пер. с англ. М: АСТ: АСТ МОСКВА :ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 220 с.

Tilly Ch. Reflections on the history of European state-making. *The formation of national states in Western Europe* / Ch. Tilly (ed.). Princeton: Princeton univ. press, 1975. P. 3-83

Bartolini S. The Political Mobilization of the European Left, 1860–1980: The Class Cleavage. – Cambridge: Cambridge univ. press, 2000. 639 p

Linz J., Stepan A. Problems of democratic transition and consolidation. Baltimore: John Hopkins univ. press, 1996. 504 p.

Горбулін В. Вулканічний синдром. *Дзеркало тижня*. 15 червня 2018. URL: [https:// dt.ua/internal/vulkanichniy-sindrom-280772_html](https://dt.ua/internal/vulkanichniy-sindrom-280772_html) (дата звернення: 16.06.2018).